

ZBIGNIEW ZAKRZEWSKI

MYŚL EKONOMICZNA W NAUCE O HANDLU WEWNĘTRZNYM W DWUDZIESTOPIĘCIOLECIU POLSKI LUDOWEJ

Poglądy wyrażane w nauce ekonomiki handlu wewnętrznego kształtowały się w minionym 25-leciu Polski Ludowej pod wyraźnym wpływem ogólnych, zaznaczających się w niej przemian społeczno-ekonomicznych. Nie bez znaczenia była tutaj również atmosfera panująca w życiu nauki polskiej w danym czasie. Siedząc uważnie drogę, którą przebyła wiedza ekonomiczna o handlu na przestrzeni wspomnianego ćwierćwiecza, zauważa się jeszcze jedno — jej niewątpliwy wpływ. Rozpoznanie zjawisk w dziedzinie handlu okazało się coraz to szersze, wszechstronniejsze i głębsze. Badaniu stosunków rynkowych służyły stale ulepszone metody. Systematycznie narastał dorobek nauki, nadający się do spożytkowania w polityce gospodarczej oraz praktyce handlu. Spośród ekonomik szczegółowych nauka o handlu wyróżniała się w latach 1945 - 1969 swymi znacznymi osiągnięciami. Stało się to, być może, dlatego, że w orbicie jej zainteresowań mieszczą się problemy tej rangi ogólnospołecznej, a jednocześnie tak ciekawe, jak gospodarczo optymalny system stosunków rynkowych czy też najwłaściwsze ukształtowanie polityki w sferze rynku produktów rolnych, zwłaszcza pod kątem widzenia jej wpływu na rolnictwo.

W celu przedstawienia rozwoju myśli ekonomicznej w nauce o handlu wewnętrznym w minionym 25-leciu w sposób uporządkowany, według kryterium istotnych właściwości stosunków społeczno-gospodarczych, wyodrębniono następujące okresy: stadium odbudowy gospodarczej 1945-1949, lata planu sześcioletniego 1950 - 1955, lata nowych założeń polityki gospodarczej 1956 - 1969. Przegląd nurtów myślowych przeważających w każdym z tych okresów poprzedza zwięzła charakterystyka ogólnego podłoża społeczno-gospodarczego.

W badanym okresie ukazało się w Polsce około półtora tysiąca publikacji poświęconych różnorodnym zagadnieniom ekonomicznym i organizacyjnym handlu wewnętrznego. Nie tylko nauka o handlu, ale i inne dyscypliny interesowały się różnymi przejawami wymiany towarowej. Wobec bogactwa myśli zawartego w całym tym obfitym piśmiennictwie

gospodarczym trzeba było ograniczyć się jedynie do wskazania najdonioślejszych kierunków zainteresowań i utrzymujących się dłużej, istotnych punktów widzenia nauki w poszczególnych kwestiach. Z tych samych względów podano w odsyłaczach tylko bibliografię wybraną, obejmującą w jednej grupie najważniejsze pozycje literatury ekonomicznej, poświęconej określone mu tematowi¹.

Reforma rolna oraz nacjonalizacja wielkiego i średniego przemysłu, banków i transportu, zarządzane w manifeście lipcowym 1944 r. stały się podstawą wprowadzenia jednolitego systemu planowania gospodarczego. Pierwszy plan wieloletni, plan odbudowy gospodarczej, obejmujący lata 1947 - 1949, zmierzał do ugruntowania zasadniczych reform zapowiedzianych w manifeście, a jednocześnie do dalszej przebudowy stosunków społeczno-ekonomicznych w Polsce. Plan ten dopuścił udział handlu prywatnego w aparacie dystrybucyjnym, zastrzegając dominujące pozycje w obrocie hurtowym dla przedsiębiorstw państwowych i central spółdzielczych. Pozostawienie w szerokim zakresie placówek sprzedaży detalicznej w rękach kupieckich było uzasadnione koniecznością pełnego zaspokojenia potrzeb ludności w sytuacji, gdy uspołeczniony aparat wymiany nie był jeszcze dostatecznie rozwinięty. Z utrzymywaniem się w tym okresie, obok rynku kierowanego, rynku wolnego, wiązały się handel pokątny, spekulacja i inne zjawiska, zakłócające stosunki w sferze obrotu. Nic więc dziwnego, że w opisanych warunkach literatura ekonomiczna lat 1945 - 1949 przejawiała żywe zainteresowanie problemami planowania gospodarczego, rolą poszczególnych sektorów w całokształcie działalności handlowej, pobudzeniem skupu produktów rolnych, sposobem zwiększania zaopatrzenia wsi w dobra konsumpcyjne i środki produkcji, działaniem handlu prywatnego i kontrolą nad nim, a nade wszystko zabezpieczeniem najważniejszych potrzeb rynku.

W latach 1945 - 1949, obok tradycyjnych spojrzeń na rolę handlu jako dziedziny działalności kupieckiej nastawionej na zysk, pojawiły się koncepcje nowe bądź to określające głębiej jego funkcje w skali ogólnej, bądź też precyzujące bliżej cel i znaczenie handlu uspołecznionego. Mając przede wszystkim na uwadze planowe doprowadzanie towarów przez handel ze sfery produkcji do sfery spożycia, dostrzegano trafnie ten istotny fakt, iż w trakcie wymiany następuje wyrównywanie rozbieżności między wytwórczością a konsumpcją — co do czasu, miejsca oraz ilości dóbr będących przedmiotem obrotu. Panowało też pełne zrozumienie tego, że produkt pracy dopiero przez realizację siły nabywczej w zasadzie w handlu ujawnić może swą użyteczność dla konsumenta.

Jak już wspomniano, w piśmiennictwie gospodarczym tego okresu po-

¹ Obszerną bibliografię publikacji w języku polskim z dziedziny nauki o handlu do 1960 r. zawiera książka: Z. Zakrzewski, *Rozwój polskiej myśli ekonomicznej w nauce o handlu*, Warszawa 1966, s. 209 - 259.

jawilo się żywe zainteresowanie dla roli trzech sektorów, działających wówczas na rynku towarowym. Zastanawiając się nad celowym zharmonizowaniem współdziałania sektorów: państwowego, spółdzielczego i prywatnego oraz nad właściwym przeprowadzeniem akcji „Przemysł dla wsi” (1946 r.), która stanowiła jeden z jego przejawów, wyrażano w tych sprawach poglądy dość rozbieżne. Podczas gdy zwolennicy umocnienia handlu państwowego dostrzegali w nim skuteczne narzędzie w polityce gospodarczej, umożliwiające uporządkowanie i potaniecie procesów obrotu, propagatorzy handlu prywatnego widzieli jedynie pewien sens w dopuszczaniu państwowych central handlu do działalności hurtowej na równi z innymi sektorami. Niemalże uznanie zyskiwała sobie idea rozwoju handlu spółdzielczego. Utrzymujący się w szerokiej opinii sceptycyzm co do poziomu umiejętności obsługi handlowej rynku przez państwowe placówki obrotu, znajdował swoje częściowe wytłumaczenie w dość ugruntowanym, tradycyjnym uprzedzeniu do wszelkich przejawów etatyzmu. Nieufność była też poniekąd uzasadniona brakiem pełnych podstaw do oceny aparatu gospodarczego, który co dopiero powstał i nie miał w Polsce precedensów.

Literaturę ekonomiczną coraz bardziej zaciekał problem prawidłowego ujęcia działalności handlu uspołecznionego w ramy planu gospodarczego. System planowania obrotu towarowego, to całkowicie nowy przedmiot rozważań i propozycji naszych ekonomistów doby powojennej. Rozumiano już wówczas doskonale, że plan nie jest jakimś utrwalonym na piśmie zbiorem zamierzeń i przewidywanych posunięć pojedynczych kupców, lecz nakazem, skierowanym do wszystkich uspołecznionych przedsiębiorstw handlowych i zobowiązującym je do współdziałania w wykonywaniu określonych zadań w interesie ogółu. W owym czasie po raz pierwszy zajęto się bliżej generalnymi zasadami planowania obrotu towarowego².

Dostrzegano trudności dokładnego sprecyzowania roli i założeń planu w dziedzinie handlu w sytuacji, gdy model gospodarki narodowej nie był jeszcze całkowicie skryształizowany. Jedni rozumieli plan jako czynny instrument dynamicznego kształtowania wymiany nie tylko reglamentowanej, inni skłonni byli wysuwać bardzo szczegółowe, sformalizowane sugestie w przedmiocie zasad, metod i trybu planowania obrotu towarowego, ocenianego bezkrytycznie jako niemal doskonałą i wykluczającą wszelkie konflikty metodę kształtowania wymiany. Trzeba podkreślić, że te ostatnie ujęcia planowania w sferze handlu, mające charakter instrukcyjny, zaciążyły do pewnego stopnia ujemnie na rozwoju nauki w następnym okresie. W latach 1945-1949 zastanawiano się nad powiązaniem planowania obrotu z rynkiem, nad rolą handlu w uzgadnianiu programów wytwórczości z potrzebami, nad systemem i polityką cen

¹ K. Boczar, *Niektóre zagadnienia planowania obrotu towarowego*, Warszawa 1949.

w obrocie towarowym. Starano się też określić ekonomiczne skutki występującej wtedy, w pewnym zakresie, dwupoziomowości oraz tzw. nożyc cen; rozważano też niezbędne warunki i właściwe sposoby stopniowego przechodzenia na system ustabilizowanych cen jednolitych, co nastąpiło w następnym okresie.

Dla sposobu ujmowania w okresie powojennym, w porównaniu z latami Polski przedwrześniowej, zagadnień ekonomiczno-organizacyjnych handlu, okazuje się szczególnie znamienne naświetlenie ich nie tyle w płaszczyźnie potrzeb indywidualnego kupca lub przedsiębiorstwa, ile dążenia do usprawnienia w interesie ogólnospołecznym obrotu towarowego jako całości. Nie przeczy to temu, że w latach 1945-1949 ukazywały się jeszcze, co prawda coraz to rzadziej, publikacje omawiające problemy prywatnego przedsiębiorstwa handlowego od strony prawnej, organizacyjnej i technicznej.

Zainteresowaniem cieszyły się oceny krytyczne rozmaitych form sprzedaży detalicznej oraz tzw. pomocniczych urzędzeń handlowych. Zająto się różnymi alternatywami przebiegów masy towarowej³, zainteresowano się też problemami lokalizacji sieci handlowej⁴, oraz rozpatrzono po raz pierwszy w Polsce, na podstawie wyników badań empirycznych, kształtowanie się wydajności pracy sprzedawców w handlu detalicznym⁵. Wśród poruszonych zagadnień gospodarki finansowej w ujęciu ogólnym oraz rachunkowości i analizy działalności przedsiębiorstwa handlowego znalazły się między innymi oceny marż i kosztów.

Spośród branżowych rynków towarowych największe zainteresowanie budził, zarówno przed wojną, jak od 1945 r. i aż do chwili obecnej, obrót produktami rolnymi. Jeśli uwzględnić lata 1945 - 1949 trudno się temu dziwić, skoro rozmaite istotne zagadnienia, jak obowiązujący w owym czasie system świadczeń rzeczowych wsi, rola spółdzielczości na rynku rolniczym, gospodarka zbożowa itp. domagały się krytycznych naświetleń oraz wskazań i sugestii użytecznych czy to polityki gospodarczej, czy też organizacji obrotu.

Öw znamienny fakt, że stosunki społeczno-gospodarcze wywierają poważny wpływ na kształtowanie myśli ekonomicznej w danym czasie, znajduje swe dobitne potwierdzenie w latach 1950-1955. Podstawowy dokument programowy tego okresu — plan sześcioletni — przewidywał wydadne rozszerzenie sfery własności społecznej, jak również przebudowę Polski na kraj przemysłowo-rolniczy. Zgodnie z założeniami tego planu, miejsce handlu nie uspołecznionego zajął na szczeblu detalu niemal całkowicie aparat socjalistyczny obrotu. Stosunki wymienne z ludnością zo-

³ K. Sokołowski, *Ekonomika obrotu towarowego*, Warszawa—Łódź 1948, s. 116 - 146.

⁴ J. Chodorowski, *Planowanie sieci przedsiębiorstw handlowych sektora prywatnego*, Warszawa 1947.

⁵ L. Koźmiński, *Wydajność pracy sprzedawców*, Warszawa 1949.

stały tym samym objęte systemem obligatoryjnego planowania gospodarczego. Lata 1950 - 1955 charakteryzowały się poważną rozbudową sieci socjalistycznych zakładów żywienia zbiorowego i punktów skupu produktów rolnych. W okresie tym nastąpiła intensywna industrializacja, obejmująca przede wszystkim przemysł ciężki. Wykonanie rozległego programu inwestycji, kierowanych w pierwszym rządzie na rozszerzenie potencjału wytwórczego w dziale środków produkcji, wymagało utrzymywania wysokiej stopy akumulacji. System zarządzania gospodarką narodową cechował centralizm, pozostawiający terenowym radom narodowym i przedsiębiorstwom dość szczyplą zakres uprawnień i samodzielności. Stosunki ekonomiczne kształtowały się przede wszystkim przy pomocy nakazów centralnych ośrodków dyspozycji, a w stopniu o wiele mniejszym, za pośrednictwem bodźców materialnego zainteresowania pracowników.

Skupienie sił i środków na dziele uprzemysłowienia kraju, prowadzonym z ogromnym rozmachem, nie pozwoliło jednak na osiągnięcie zdecydowanego postępu rolnictwa i handlu. Obie te dziedziny gospodarki były wyraźnie niedoinwestowane. Rozbudowany system dostaw obowiązkowych nie sprzyjał podniesieniu produkcji rolnej. Niedostateczna wytwórczość dóbr konsumpcyjnych, nie tyle sprzedawanych, ile w trybie administracyjnym rozdzielanych, nie mogła zapewnić prawidłowego zaopatrzenia ludności. W tej sytuacji określonej mianem rynku sprzedawcy, troszczono się bardziej o racjonalne i oszczędne rozprowadzanie towarów niż o pełne zaspokojenie potrzeb, stosownie do wymagań popytu pod względem ilościowym i asortymentowym.

Budzące szczery podziw, strukturalne przeobrażenia gospodarki narodowej ugruntowały przekonanie o słuszności, rozumianego niestety dość jednostronnie, tzw. prymatu produkcji; znajdował on swoje konkretne, rzucające się w oczy urzeczywistnienie w intensywnym rozwoju wytwórczości środków produkcji. Rozumiano też, że tak olbrzymie dzieło wymaga specjalnie skutecznych metod egzekwowania wykonania zadań pianowych zarówno w ujęciu rzeczowym, jak i w zakresie akumulacji. Stąd już krok tylko do przeświadczenia, iż najwłaściwszym sposobem zarządzania jest centralizm, z tym, że rozwój gospodarki narodowej kształtują ściśle nakazy odpowiednich władz. Myśl ekonomiczna poddając się tym punktom widzenia, z których rozpatrywano wszelkie problemy, godziła się bez zastrzeżeń z panującym wtedy systemem stosunków rynkowych. Uznawała też za słuszne faktyczne ograniczenie handlu wyłącznie do roli organizatora obrotu towarowego. Dla owego organizatora najistotniejszym zadaniem było usprawnienie i potaniecie procesów wymiany, a nie pełne i dokładne zaspokojenie popytu ludności na dobra konsumpcyjne. Stąd też literatura ekonomiczna lat 1950 - 1955 skupiała uwagę przede wszystkim na zagadnieniach organizacji handlu, przesuwając na dalszy plan zainteresowania jego ujęciem teoretycznym oraz analizą rynku, w tym kształtowaniem się popytu konsumpcyjnego. Jest rzeczą ze wszech miar

godną uwagi, że źródłem inspiracji dla ekonomistów handlu były bądź to wytyczne programowe władz państwowych, z których wynikała pilna potrzeba racjonalizacji pracy handlu i procesu przygotowywania kadr dla tej dziedziny gospodarczej, bądź też ogólne założenia i twierdzenia ekonomii politycznej socjalizmu. Wpływ atmosfery panującej w owym czasie w życiu nauki, a specjalnie w ekonomii politycznej, zaciążył do pewnego stopnia ujemnie na podstawowych ujęciach ekonomiki handlu; dyscyplina ta poddała się pewnemu schematyzmowi myślowemu, który sprawił, iż wiele zagadnień ekonomicznych obrotu towarowego naświetlano w sposób niepełny, jednostronny oraz nie zawsze dostatecznie krytyczny i pogłębiony.

Na te właśnie lata zasadniczej rekonstrukcji gospodarki polskiej przypada wykształcenie się jako jednej z tzw. ekonomik szczegółowych lub branżowych — ekonomiki handlu. Uznano, że jej przedmiotem powinny być zarówno stosunki wymienne, których istotą jest dokonywanie operacji kupna-sprzedaży towarów, jak i całokształt prawidłowości objaśniających rozwój tych stosunków w każdej z formacji społecznej z osobna. Główne kierunki specjalizacji badań nad procesami obrotu towarowego jednocześnie zdecydowały o wprowadzeniu podziału całości materiału owej dyscypliny pomiędzy dwie podstawowe gałęzie wiedzy i handlu: ekonomikę handlu⁶ oraz organizację i technikę handlu⁷. Uznając, iż przeprowadzenie ścisłej linii demarkacyjnej między nimi okazuje się niemożliwe, dostrzegano, najogólniej biorąc, następujący podział tematyki: ekonomika handlu — procesy koordynacji produkcji i spożycia w ujęciu makroekonomicznym, a tym samym analiza rynku, planowanie obrotu towarowego itp.; organizacja i technika handlu — kształtowanie przesunięć masy towarowej w sferze obrotu, a więc budowa aparatu wymiany, mechanizm działania przedsiębiorstw itd. Oczywiście ekonomika handlu kwalifikuje się, z metodologicznego punktu widzenia, jako jedyna, jednolita w swej treści nauka ekonomiczna, która wykrywa prawidłowości w sferze obrotu towarowego. Jest jednakże faktem, że w latach 1950-1955 ugruntowała się odrębność organizacji i techniki handlu jako specjalnej dziedziny zainteresowań badawczych oraz przedmiotu nauczania.

W owym czasie utrwaliło się przekonanie, że ekonomika handlu bada działanie praw ekonomicznych, wykrywanych przez ekonomikę polityczną, że opierając się na ich znajomości, śledzi ich przejawianie się w sferze obrotu towarowego. Wysoce prawdopodobny, niemniej z punktu widzenia metodycznego błędny, byłby stąd wniosek, że ekonomia polityczna formułuje swe twierdzenia w pierwszej kolejności, bez pomocy materiałów empirycznych i bez wyników badań, pochodzących z dociekań ekonomik

⁶ *Ekonomika handlu*, praca zbiorowa pod red. K. Boczara, Warszawa 1954/1955.

⁷ *Organizacja i technika handlu*, praca zbiorowa pod red. L. Koźmińskiego, Warszawa 1954.

szczegółowych. Proces poznawczy w naukach społecznych wymaga gromadzenia i porządkowania faktów, a są to z reguły zaszłości interesujące bezpośrednio ekonomiki szczegółowe i przez nie badane. W literaturze tego okresu panowała skłonność do formułowania a priori określonych twierdzeń, z pominięciem wszechstronnej i pogłębionej analizy danego zjawiska. Nie brakowało też ocen powierzchownych, sądów uproszczonych lub wręcz nieobiektywnych. Na ujmowaniu problematyki obrotu towarowego odbiło się także ujemnie niemalże utożsamianie wskazań i posunięć bieżącej polityki gospodarczej z elementami teoriopoznawczymi. Słabości ekonomiki handlu w pierwszym okresie jej rozwoju nie przekreślają faktu, że zdołała ona ustalić swe ogólne zadania poznawcze, swój zakres, swe kierunki badań, że wokół niej skupiło się grono ekonomistów specjalistów, którzy odtąd pracują z powodzeniem w tej dziedzinie nauki.

Istotę handlu naświetlano najczęściej od strony procesu reprodukcji rozszerzonej, chociaż, ściśle biorąc, stale powtarzające się odtwarzanie zużytych sił i środków tłumaczy nie tylko sam handel, lecz obrót towarowy w ogólności, jako wyraz więzi sfery wytwórczej ze sferą konsumpcji. Przed ukazaniem się w 1952 r. pracy J. Stalina pt. *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR* uzasadniano konieczność istnienia handlu w warunkach tego ustroju działaniem tzw. prawa wartości w przeobrażonej postaci, a po ogłoszeniu wspomnianej publikacji — wysunięto w niej ideę o dwoistej formie własności socjalistycznej: ogólnonarodowej i kołchozowej. Dopiero po kilku latach zaczęto wysuwać nieśmiało pod adresem tej koncepcji zastrzeżenia. Istnienie handlu socjalistycznego na styku ze sferą spożycia, a jest to najrozleglejsze pole jego działania, nie da się wyjaśnić charakterem własności środków wytwórczych, gdyż mamy tu do czynienia z zupełnie odmienną kategorią powiązań własnościowych, tj. między sferą własności środków produkcji a majątkowo samodzielnymi gospodarzami dóbr konsumpcyjnych. Handel, a ściśle biorąc produkcja towarowa, czerpie swoje uzasadnienie w czym innym, mianowicie w metodzie podziału produktów, zgodnie z którą owi gospodarze nabywają je w zamian za pieniądze. Publikacje na temat handlu socjalistycznego, pochodzące z lat 1950 - 1955, upatrywały istotną jego rolę w oddziaływaniu na produkcję pod kątem dostosowania jej do wzrastających i w pewnej mierze celowo przez państwo kształtowanych potrzeb ludności.

W owym czasie interesowano się szczególnie zasadami i metodami planowania obrotu towarowego, omawiając jego istotę, podstawy a także tryb i metody sporządzania planów. Pojawiły się cenne propozycje w zakresie analizy ekonomicznej regionu, jako podstawy i metody planowania handlu⁸. Na większości ujęć z tej dziedziny ciążyły jednak poważne niedostatki. U wielu autorów panowała skłonność do absolutyzowania

⁸ E. Garbacik, *Metody planowania zaopatrzenia na przykładzie ludności wiejskiej*, Warszawa 1955; R. Peretiatkowicz, *Profile społeczno-gospodarcze w planowaniu handlu*, Warszawa 1953.

treści każdego planu, jako doskonałego wzorca postępowania, koncepcje planowania były na ogół schematyczne i mało pogłębione, charakterystyki organizacji i trybu planowania oraz budowy planu handlu nie wykraczały przeważnie poza ujęcia czysto opisowe oraz instrukcyjne i, co może najważniejsze, nie było wówczas zrozumienia potrzeby wykorzystania w systemie planowania metodycznych osiągnięć statystyki i ekonometrii.

W tym czasie pojawiły się pierwsze w literaturze polskiej, samodzielne próby ustalenia, jaką rolę powinna spełniać analiza rynku w warunkach gospodarki socjalistycznej, przy czym starano się tu też określić jej istotę, przedmiot i przekroje. Z metodycznego punktu widzenia cenne wydają się próby usystematyzowania zbiorów towarowych⁹. We wspomnianym okresie ukazało się kilka wartościowych przyczynków na temat kształtowania się cen, zwłaszcza cen produktów rolnych, jak również publikacja poświęcona badaniu popytu konsumpcyjnego w handlu¹⁰. Niestety skromny dorobek nauki polskiej na temat cen detalicznych oraz popytu nie pozostawał w żadnym stosunku do pilnych wymagań prawidłowego kształtowania obrotu towarowego na cele zaopatrzenia rynku.

Natomiast, jak wynika ze sporej ilości publikacji gospodarczych, skupiających się na tym rozległym kręgu zagadnień, żywym zainteresowaniem cieszyły się w tym czasie problemy ekonomiczno-organizacyjne obrotu towarowego. Zastanawiano się nad ogólnymi zasadami budowy strukturalnej handlu oraz nad pozycją przedsiębiorstwa handlowego w systemie rozrachunku gospodarczego, w aktualnej wówczas jego koncepcji. Zajmowano się też różnymi przejawami gospodarki magazynowej hurtu, nie dostrzegając jednakże potrzeby wyjaśnienia ogólnych przesłanek, które uzasadniają funkcjonowanie tego szczebla obrotu w określonych warunkach. Określając rolę handlu detalicznego przyjmowano niekiedy ciche założenie, że artykuły dostarczane handlowi przez sferę produkcyjną, odpowiadają z reguły efektywnemu popytowi ludności pod względem zgłaszanej przez rynek ilości i asortymentu. Ów uproszczony sposób oceny roli handlu odzwierciedla typową dla owych lat sytuację, określaną mianem rynku sprzedawcy. Radykalne unowocześnienie sieci detalicznej w Polsce nastąpiło dopiero w latach późniejszych. Stąd też literatura ekonomiczna okresu planu sześcioletniego poświęcała uwagę wyłącznie tradycyjnym formom sprzedaży. Omawiając szeroko problematykę zakładów żywienia zbiorowego nie dostrzegano niestety potrzeby oceny ich działalności w ścisłym powiązaniu z kształtowaniem się popytu ludności na usługi gastronomiczne. Niedostatek ten wynikał z braku szerszych badań

⁹ W. Jastrzębowski, *Nomenklatura zbiorów towarowych*, Warszawa 1952; K. Świstun, *Zagadnienie terminologii w systemie branżowym i zasady podziału branżowego*, Warszawa 1954.

¹⁰ J. Kurnal, *Analiza popytu konsumpcyjnego w polskim handlu uspołecznionym*, Warszawa 1954.

w tym zakresie. Ekonomiści handlu chętnie podejmowali w latach 1950 - 1955 zagadnienia przebiegów towarowych, przewozów ładunków, lokalizacji sieci detalicznej miejskiej i wiejskiej, wydajności pracy sprzedawców, systemu analizy działalności przedsiębiorstw handlowych, rotacji towarów w handlu itd. W dalszym ciągu, tak jak w okresie poprzednim, utrzymywało się silne zainteresowanie zagadnieniami rynku produktów rolnych, a zwłaszcza skupu.

Rok 1956 i lata następne dały początek nowym założeniom i tendencjom w polityce gospodarczej Polski. Okres poprzedni, w którym stosunki rynkowe i handel, jak widzieliśmy, ani w zasadniczych kierunkach produkcji i inwestycji ani w systemie zarządzania gospodarką nie znajdowały możliwości wydatnego rozwoju, nie sprzyjał również uaktywnieniu nauki o handlu. Począwszy od 1956 r. zwrócono baczniejszą uwagę na te gałęzie wytwórczości, które zabezpieczają zaspokojenie rozmaitych potrzeb rynku. W tej również intencji zaczęto kształtować stosunki ze wsią w pierwszym rządzie pod kątem widzenia maksymalizacji wyników produkcyjnych. W gospodarowaniu posługiwano się odtąd nie tylko systemem nakazów, lecz także, w coraz to większej mierze, rozmaitymi bodźcami ekonomicznymi. Handel dotąd zobowiązany do rozdziału według sztywnych zasad wszystkiego, co zaoferował przemysł, uzyskał prawo swobodnego wyboru dostawcy i oferowanych przezeń artykułów pod kątem widzenia potrzeb rynku. W ocenie wpływu nowych stosunków polityczno-ekonomicznych na warunki rozwoju nauki nie można pomijać i tego faktu, że na atmosferze życia umysłowego w Polsce przestał już ciążyć schematyzm myślowy, o którym była już mowa. Twórczość naukowo-badawcza w dziedzinie ekonomii politycznej i ekonomik szczegółowych mogła się odtąd śmiało posuwać naprzód, przyjmując w pełnym poczuciu odpowiedzialności właściwe założenia poznawcze oraz ścisłe metody dociekań. Od 1956 r. począwszy aż do naszych dni, ekonomiści handlu, pozostając niezmiennie pod wpływem wspomnianych, stale nasilających się ogólnych tendencji w naszej gospodarce, mogli obrać i uprawiać także kierunki badań, które z jednej strony odpowiadają ich zainteresowaniom, a z drugiej posiadają doniosłe znaczenie dla praktyki. Wyniki dociekań, odtąd naukowo o wiele pewniejsze, służyły życiu gospodarczemu pomocą bardziej użyteczną. W centrum uwagi nauki o handlu znalazły się w latach 1956-1969 przede wszystkim: rynek, popyt konsumpcyjny, funkcjonowanie handlu nie reglamentowanego oraz efektywność ekonomiczna działania handlu.

W 1956 r. nastąpiło niezwykle silne ożywienie twórczości naukowej i publicystyki z dziedziny ekonomii handlu, przy czym schematyzm w ujmowaniu zagadnień ustępował powoli miejsca samodzielnemu, głębszemu i bardziej krytycznemu niż dawniej naświetlaniu zjawisk rynkowych. W latach 1956 - 1969 ukazały się podstawowe podręczniki i skrypty

akademickie z zakresu dyscyplin handlowych — K. Boczara¹¹, E. Garbacika¹², L. Koźmińskiego¹³, R. Peretiatkowicza¹⁴, Z. Zakrzewskiego¹⁵. Najwcześniejsze z nich, pisane faktycznie w 1955 r. i wcześniej, nie zdołały jeszcze w pełni przewyżżyć dawniejszych postaw myślowych, za to w późniejszych podręcznikach można było w coraz to większej mierze dostrzec rezultaty samodzielnych i twórczych poszukiwań. Pojawiły się cenne i interesujące próby określenia miejsca nauki o handlu w systemie nauk ekonomicznych, wskazania ich przedmiotu i zakresu oraz założeń poznawczych i metod badania. Utrwalił się słuszny pogląd, że ekonomika handlu jako nauka posiada charakter teoretycznoopisowy, a ponadto zawiera — oczywiście poza swoją stroną naukowo-poznawczą — pewne elementy polityki gospodarczej. Jako samodzielna dyscyplina teoretyczna bada ona, w jaki sposób odbywa się realizacja wytworzonych dóbr w procesie reprodukcji, jak dochodzi do uzgodnienia kierunków produkcji z preferencjami nabywców, na czym polega społeczno-ekonomiczna efektywność procesów obrotu towarowego i jak należy ją mierzyć. Jako nauka zajmuje się opisowa ekonomika handlu — badaniem konkretnych stosunków wymiennych w określonym miejscu i czasie. Dostrzeżono wyraźną potrzebę nowego, dynamicznego ujęcia analizy rynku, istotnego pogłębienia analizy działalności przedsiębiorstw handlowych o dociekania nad różnorodnymi współzależnościami ekonomicznymi, z którymi mają one do czynienia¹⁶. W roli odrębnej nauki pojawiła się statystyka handlu, zajmująca się metodami statystycznymi, które służą do badań masowych procesów i zjawisk, występujących w sferze cyrkulacji towarów¹⁷. Zgodnie z typową dla okresu poprzedniego tendencją do wąskiego profilowania zakresu poszczególnych ekonomik szczegółowych, utrzymywała się do 1956 r. ekonomika skupu. W latach następnych, wraz z odejściem od dyscyplin wąsko wyspecjalizowanych, weszła ona w obręb szerszego przedmiotu, obejmującego całokształt problemów rynku produktów rolno-spo-

¹¹ *Ekonomika handlu*, praca zbior. pod red. K. Boczara, Łódź—Warszawa 1957; K. Boczar, Z. Kossut, *Ekonomika handlu*, Warszawa 1966.

¹² E. Garbacik, R. Peretiatkowicz, *Obrót towarowy*, Kraków 1959; E. Garbacik, *Ekonomika obrotu towarowego*, Kraków 1967.

¹³ *Organizacja i technika handlu*, praca zbior. pod red. L. Koźmińskiego¹, Łódź—Warszawa; *Organizacja i technika handlu*, praca zbior. pod red. L. Koźmińskiego, Warszawa 1964.

¹⁴ R. Peretiatkowicz i in., *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa handlowego*, Warszawa 1967.

¹⁵ *Ekonomika handlu*, praca zbior. pod red. Z. Zakrzewskiego, Poznań 1960; *Ekonomika handlu*, praca zbior. pod red. Z. Zakrzewskiego, Warszawa, 1 wyd. 1964, 2 wyd. 1965.

¹⁶ J. Dietl, R. Gałecki, *Analiza działalności gospodarczej przedsiębiorstw skupu i obrotu produktami rolnymi*, Łódź—Warszawa 1956.

¹⁷ W. Welfe, *Statystyka handlu*, Warszawa 1957.

żywczych¹⁸. Na lata 1956-1969 przypada wykształcenie się nowej dyscypliny pod nazwą ekonomiki konsumpcji.

W dwóch szczególnie kierunkach zaznaczył się istotny postęp w zakresie teorii handlu, która rozpatruje jego istotę, przedmiot i zakres oraz obiektywne racje jego istnienia. Najwięcej rozgłosu zdobyła sobie tzw. teoria usługowa handlu, stawiająca sobie za cel objaśnienie stosunków towarowych w gospodarce socjalistycznej¹⁹. Wykonywanie usług, polegające na stwarzaniu różnorodnych, korzystnych dla konsumenta warunków nabywania towarów w placówkach sprzedaży detalicznej stanowi, zdaniem głosicieli tej teorii, podstawową funkcję handlu i odróżnia go — „wytwórcę usług” od dziedzin produkcji materialnej. Dużym osiągnięciem tej koncepcji okazało się położenie głównego akcentu na interesach konsumenta. Warto tu przypomnieć, że w okresie poprzednim, tj. planu sześcioletniego, dostrzegano podstawową funkcję handlu niemal wyłącznie w sprawnym rozprowadzaniu dóbr wyprodukowanych przez przemysł i rolnictwo, a tylko ogólnikowo, określając zasady kształtowania obrotu towarowego, wspomniano dość deklaratorywnie o konieczności uwzględnienia potrzeb ludności, ujawniających się na rynku. Nowe spojrzenie na istotę i funkcję handlu, to dobitny wyraz, o wiele bardziej niż poprzednio, rozległego i pogłębionego zainteresowania się literatury ekonomicznej konsumentem, dla którego w końcu prowadzi się i produkcję materialną i gospodarowanie w ogólności. Do najważniejszych przejawów owego zainteresowania można by zaliczyć m. in. wysunięcie problemu elastyczności popytu — dochodowej i względem cen, opracowywanie długofalowych prognoz spożycia, podejmowanie licznych analiz empirycznych w celu wykrycia wpływu określonych czynników na spożycie, zastosowanie nowoczesnych metod analizy popytu i spożycia, studia nad częstotliwością oraz tzw. geografią zakupów towarowych itd. Istotną zaletą teorii usługowej handlu jest także podkreślenie tego, że zajmuje on w całości gospodarki miejsce zupełnie samodzielne; jedynie on jest wytwórcą usług i to stanowi jego specjalność w społecznym podziale pracy. Teoria ta budzi jednak godne uwagi zastrzeżenia. Wiążąc świadczenie usług handlowych z gospodarką socjalistyczną, pomija ona ten fakt, że cechuje ono również kraje o innym ustroju. Poszczególne rodzaje usług zostały w tej teorii ujęte zbyt wąsko, odnosząc się jedynie do handlu detalicznego. Gdyby owe usługi rozumiano szerzej jako socjalistyczne świadczenia gospodarcze, wykonywane w skali masowej i uzasadnione jakimiś obiektywnymi czynnikami, można by było — zgodnie z faktami — dostrzec je nie

¹⁸ E. Iwaszkiewicz, Z. Zakrzewski, *Ekonomika skupu i obrotu produktami rolnymi*, Łódź—Warszawa 1957.

¹⁹ W. Jastrzębowski, *Rynek usług*, *Handel Wewnętrzny*, 1958, nr 2; J. Kurnal, *Zasady gospodarowania usługami handlowymi w polskim modelu gospodarczym*, Warszawa 1959; *Teoria handlu socjalistycznego*, praca zbior. pod red. A. Wakara, Warszawa 1966.

tylko na szczeblu detalu, lecz także w skupie, zbycie i hurcie. Wąskie określenie usług nie pozwoliło, wbrew oczywistości, włączyć do działalności handlu operacji wymiennych zaopatrywania sfery produkcyjnej przez aparat pośredniczący. Handel, warto mieć to na uwadze, zaspokaja potrzeby nie tylko konsumentów, lecz ogółu ostatecznych odbiorców, w tym również producentów. Wydaje się, że jedynie szerokie ujmowanie świadczeń handlu jako celowych zabiegów, zmierzających do stałego wyrównywania rozbieżności między ugrupowaniem masy towarowej „produkcyjnym” a „rynkowym”, pozwala na teoretycznie zadowalające określenie istoty tej dziedziny gospodarczej.

Drugi kierunek w teorii handlu, wyraźnie skryształizowany w latach 1956-1969, wysuwa jako zasadniczy w nim moment, ustawiczne wyrównywanie rozbieżności między układami masy towarowej: produkcyjnym a rynkowym lub konsumpcyjnym²⁰. Wyrównywanie to polega na pełnieniu przez handel pięciu funkcji, a mianowicie: 1) uzgadniania struktury rodzajowej towarów, 2) kierowania ruchem towarów w czasie, 3) kierowania ruchem towarów w przestrzeni, 4) kształtowania pojedynczych partii towarowych, 5) kształtowania struktury asortymentowej towarów. Koncepcja ta pozwala ująć istotę handlu jako uzasadnioną obiektywnymi względami, konieczną, specjalną działalność zawodową, która w zasięgu wszystkich szczebli obrotu sprowadza się do kilku jednorodnych, podstawowych operacji.

Pozostając w dalszym ciągu przy ogólnej problematyce handlu warto podkreślić, że w latach 1956 - 1969 udało się ekonomistom polskim wypracować użyteczną koncepcję jego funkcjonowania. Zmierzała ona w ogólnym zarysie do celowego sprzężenia planu i rynku w taki sposób, by bieżące zaspokajanie potrzeb ludności harmonizowało z zasadniczym kierunkiem rozwoju gospodarki narodowej. Stopniowo utorowała sobie drogę myśl, iż podstawowym warunkiem lepszego dostosowania podaży do popytu jest uznawanie za nowy produkt nie tego co zostało wytworzone, lecz dopiero tego, co udało się przemysłowi sprzedać. Zauważono również, że podaż dóbr, w dobie współczesnej coraz obfitsza i urozmaicona, spotyka się z popytem wybitnie dynamicznym, zmiennym, często nieuchwytnym, zróżnicowanym w przestrzeni i w czasie. System uzgadniania produkcji z zapotrzebowaniem w drodze ustalania zadań dyrektywnych, w odniesieniu do zaspokajania potrzeb masowych i podstawowych, nie powinien wykluczać innego jeszcze dodatkowego sposobu — negocjowania między dostawcą-producentem a odbiorcą handlowym elementów umów kupna-sprzedaży, zróżnicowanych odpowiednio w swej treści.

Rzecz ciekawa, że w latach 1956-1960, kiedy to literatura ekonomiczna typu podręcznikowego ujmowała jeszcze funkcjonowanie handlu

²⁰ Z. Zakrzewski, *Wstęp do teorii handlu wewnętrznego*, Warszawa 1969.

socialistycznego raczej jako absolutnie bezkonfliktowe, nasza publicystyka gospodarcza zaprezentowała nowy, ożywczy nurt pogłębionej i krytycznej dyskusji modelowej, której uczestnicy wystąpili z programem istotnych reform. Około 1960 r. zainteresowania te podjęły również wydawnictwa książkowe. Dyskusja rozwinęła się w kilku kierunkach. Domagano się przejścia z administracyjno-nakazowej organizacji obrotu, właściwej systemowi rozdzielnictwa, na taki mechanizm stosunków wymiennych, który uwzględnia w pełni i w sposób elastyczny zachowanie się popytu, jak również rozmaite współzależności ekonomiczne. Postulowano rozbudowę systemu bodźców, które by wywołały wśród pracowników handlu zainteresowanie rzeczowymi i finansowymi wynikami przedsiębiorstw. Drugi nurt dyskusji niósł ze sobą zamierzenia w kierunku decentralizacji zarządzania w sferze obrotu towarowego, polegającej na zwiększeniu samodzielności przedsiębiorstw w zakresie podejmowania zasadniczych decyzji gospodarczych. Trzeci kierunek, to rozważania zmierzające do dalszej demokratyzacji zarządzania, przez którą rozumiano przede wszystkim w sensie rozszerzenia uprawnień pracowników do współdziałania w podejmowaniu decyzji w przedsiębiorstwach; ponadto wskazywano na potrzebę przywrócenia spółdzielczości polskiej wszelkich cech, wynikających z samej istoty tego ruchu. Należy żałować, że wysuwając rozmaite propozycje zmian, zapominano niekiedy o potrzebie uwzględnienia takich istotnych momentów, jak konieczność silnej rozbudowy potencjału gospodarczego kraju, stan kwalifikacji kadr gospodarczych, trudny do prawidłowego ujęcia system cen i tym podobne. W latach 1956 - 1969 ekonomiści polscy wnieśli wiele ciekawych i cennych spojrzeń i sugestii w zakresie problematyki planowania i zarządzania w sferze handlu ²¹.

O ile okres planu sześcioletniego charakteryzował się jedynie zarysowaniem wstępnej koncepcji analizy rynku, o tyle lata następne przyniosły z sobą bujny rozwój wielostronnych dociekań i badań na temat poznawczych, a zwłaszcza metodycznych aspektów różnorodnych współzależności podaży, popytu i cen. Udało się też, w jednym syntetycznym ujęciu uporządkować ogół zagadnień teoretycznych i metodycznych analizy rynku. Kilku autorów zajęło się objaśnieniem związków zachodzących między procesami uprzemysłowienia kraju a kształtowaniem się stosunków wymiennych. Starano się wreszcie wskazać na odrębności rynku wiejskiego

²¹ L. Buczowski, *Ekonomiczne środki zarządzania przedsiębiorstwami handlowymi*, Warszawa 1969; R. Głowacki, *System bodźców ekonomicznych w przedsiębiorstwach handlowych*, Warszawa 1962; J. Kramerowa, *Podstawy planowania handlu w regionach gospodarczych*, Warszawa 1963; T. Kramer, *Funkcjonowanie rynku wewnętrznego w Polsce*, Warszawa 1969; T. Sztucki, *Plan i rynek w obrocie towarowym*, Warszawa 1969; W. Wilczyński, *Rachunek ekonomiczny a mechanizm rynkowy*, Warszawa 1965.

w Polsce²². Ogólną intencją tych ciekawych, z reguły pogłębionych rozważań było dopomożenie naszej gospodarce w stopniowym przechodzeniu od rynku sprzedawcy do rynku nabywcy. Jest to tendecja zgodna z ogólnymi prawidłowościami wzrostu ekonomicznego we współczesnym świecie.

W licznych publikacjach naświetlano problem cen i to wszechstronnie, jako elementu podlegającego planowaniu i jako aktywnego instrumentu polityki gospodarczej. W krytyce obowiązującego systemu cen w obrocie towarowym wskazywano na to, że nie biorąc w dostatecznej mierze pod uwagę ani ilościowego rozmiaru podaży danego dobra, ani też stopnia natężenia efektywnego popytu, tym samym nie odpowiada on postulatowi utrzymywania cząstkowej równowagi rynku w przekroju asortymentowym. Dorobek literatury owego okresu w zakresie problematyki cen dóbr w obrocie nie znalazł — być może na skutek pewnej rozbieżności poglądów w tej materii — pełnego odbicia w ukształtowaniu systemu cen w praktyce.

Na lata 1956 - 1969 przypada szczególne ożywienie badań nad popytem, jego tendencjami rozwojowymi, jego sezonowością, a nade wszystko różnymi czynnikami, które kształtują zarówno zakupy towarowe w handlu, jak i faktyczne spożycie. Uwagę ekonomistów, statystyków i ekonometryków absorbowały zarówno metody analizy popytu, jak i sposoby opracowywania długofalowych prognoz w tym zakresie. Kilku autorom udało się dojść do interesujących uogólnień, propozycji metodycznych, a także wskazań praktycznych w wyniku badań nad zróżnicowaniem popytu regionalnym i w zależności od osiąganego przez ludność dochodów, nad spożyciem w gospodarstwach chłopskich oraz nad kształtowaniem się popytu nie zaspokojonego²³.

Literatura ekonomiczna lat 1956- 1969 interesowała się ogólnymi przesłankami racjonalnej budowy struktury organizacyjnej handlu w Polsce. Niektóre z wysuwanych w tym zakresie propozycji były wynikiem analiz, podejmowanych w określonych pionach naszego aparatu handlowego. Wielu autorów zaciekaowało funkcjonowanie szczebla hurtowego i detalicz-

²² A. Hodoly, *Wstęp do badań rynku*, Warszawa 1961; J. Dietl, Z. Gługiewicz, *Metody analizy rynku*, Poznań 1961; T. Kramer, *Rynek wiejski a proces industrializacji*, Warszawa 1963; E. Wiszniewski, *Handel uspołeczniony w warunkach szybkiego wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1962.

²³ H. Chojnacka, *Konsumpcja żywności w rodzinach rolniczych*, Warszawa 1963; M. Czerniewska, *Budżety domowe rodzin chłopskich*, Warszawa 1963; J. Dietl, *Zastosowanie badań popytu konsumpcyjnego w handlu*, Warszawa 1961; A. Grabski, *Analiza zaopatrzenia wsi na tle ekonomiki rejonu*, Warszawa 1959; A. Hodoly, *Problemy spożycia w Polsce*, Warszawa 1966; C. Kos, *Elastyczność popytu, Metody i sposoby przeprowadzania badań*, Warszawa 1959; Z. Krasiński, *Dochody ludności jako podstawa badań popytu konsumpcyjnego*, Poznań 1963; E. Michalski, *Badania popytu gospodarstw domowych*, Wrocław 1969; J. Piasny, *Miejsce konsumpcji w teorii gospodarki socjalistycznej*, Poznań 1967; K. Sokołowski, *Spożycie wsi w Polsce Ludowej*, Prace Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN, 1957, nr 2.

nego w całokształcie procesów obrotu towarowego. W tym zakresie poruszano zagadnienia roli ekonomiczno-rynkowej, zakres działalności oraz szczegółowej budowy — oddzielnie handlu hurtowego i detalicznego. Począwszy od 1960 r. przedmiotem specjalnej uwagi stały się nowo wprowadzane, samoobsługowe formy sprzedaży detalicznej. Nie pomijano też prób ustalenia optymalnej wielkości przedsiębiorstwa handlowego²⁴.

Nowe akcenty zaznaczyły się w podejściu naszej literatury do zagadnień przebiegów towarowych. Polegają one, między innymi na bliższym sprecyzowaniu samej istoty tego zjawiska, na próbach uzasadnienia istnienia oddzielnego szczebla zbytu w sferze obrotu towarowego, na żywym zainteresowaniu się procesami transportu ładunków towarowych, na określeniu istotnych przesłanek rejonizacji towarów, jak również na opracowaniu próby ogólnej syntezy prawidłowości, które objaśniają ruch dóbr w przestrzeni. Wreszcie niezmiernie pożyteczne okazało się wysunięcie metody programowania liniowego dla celów racjonalnego kształtowania przewozów towarowych²⁵.

Poważny postęp można by też w tym czasie zanotować w ujmowaniu zagadnień bazy materialnej handlu. Dawne nawyki normatywno-opisowego charakteryzowania obiektów trwałych, działających w sferze obrotu, ustąpiły miejsca na ogół oryginalnym próbom naświetlenia dróg i sposobów modernizacji techniki handlu, określenia przesłanek prawidłowej lokalizacji magazynów hurtowych oraz ośrodków handlowych na wsi²⁶. Warto tu przypomnieć, że opracowaniem zasad racjonalnego rozmieszczenia sieci detalicznej zajmowano się już w okresie planu sześcioletniego.

Godny uwagi okazuje się także dorobek nauk handlowych w ciągu ostatnich piętnastu lat w zakresie badań nad społeczno-ekonomicznymi skutkami mechanizacji pracy w handlu, oceny płac w charakterze bodźca materialnego zainteresowania pracowników, mierników wydajności pracy w sklepach detalicznych, systemu marż handlowych, klasyfikacji i ewiden-

²⁴ L. Buczowski, *Efektywność systemu organizacyjnego przedsiębiorstwa handlowego*, Warszawa 1967; Z. Misiaczek, *Zasady ustalania asortymentu dla sieci detalicznej*, Warszawa 1960; A. Szpaderski, *Podstawy organizacji handlu wewnętrznego*, Poznań 1969; T. Sztucki, *Zarys systemu aktywnej sprzedaży*, Warszawa 1968; F. Warchoł, *Optymalna wielkość państwowych przedsiębiorstw handlu detalicznego*, Warszawa 1966; W. Wrzosek, *Funkcje handlu hurtowego*, Warszawa 1969.

²⁵ Z. Gługiewicz, *Kryteria w liniowym programowaniu przewozów w handlu*, Poznań 1965; J. Kurnal, A. Kusińska, I. Stefanowska, *Przebiegi towarowe artykułów przemysłowych*, Warszawa 1957; R. Peretiatkowicz, *Systemy rejonizacji masy towarowej*, Warszawa 1962; Z. Zakrzewski, *Obrót towarowy w ujęciu przestrzennym*, Poznań 1962; W. Zaleski, *Transport w handlu wewnętrznym*, Warszawa 1956.

²⁶ J. Domagalski, *Lokalizacja magazynów hurtowych*, Warszawa 1967; Z. Juchniewicz, *Racjonalna lokalizacja spółdzielczej sieci detalicznej na wsi*, Warszawa 1965; L. Koźmiński, *Postęp techniczny w handlu*, Roczniki IHW, 1960, nr 3; M. Strużycki, *Modernizacja techniki handlu*, Warszawa 1968.

cji kosztów w handlu, a wreszcie — systemu międzyzakładowej analizy działalności przedsiębiorstw handlowych²⁷.

Obraz osiągnięć dyscyplin handlowych w latach 1956 - 1969 byłby niepełny bez przypomnienia znamienego faktu pojawienia się niespotykanej dotąd liczby publikacji, poświęconych różnorodnym aspektom funkcjonowania rynku rolnego. Usiłowano określić istotne jego cechy i odrębności, wykrywano występujące na tym rynku współzależności, starano się również określić długofalowe tendencje rozwojowe w spożyciu artykułów żywnościowych. Nie można wreszcie pominąć wielu prac zawierających bądź to syntezy i studia ekonomiczne ogólne, bądź też szczegółowe oceny zagadnień organizacyjnych obrotu produktami rolnymi²⁸.

Ujęty w wielkim skrócie przegląd najważniejszych zainteresowań, nurtów myślowych, a w pewnych przypadkach konkretnych zapatrywań, utrwalonych w bogatym dorobku, ogłoszonym drukiem w latach 1945 - 1969, jest świadectwem poważnego wysiłku nauki o handlu, o niemałej użyteczności poznawczej i praktycznej. Twórcza refleksja i badania empiryczne umożliwiły dość wszechstronne objaśnienie procesów obrotu towarowego, doprowadzając jednocześnie do wypróbowania metod i narzędzi analizy ekonomicznej, jak również sformułowania wskazań i sugestii pod adresem praktyki.

Rozwój gospodarki polskiej domaga się takich długofalowych przeobrażeń w systemie planowania, mechanizmie rynku i organizacji obrotu, które zapewniłyby stałe zwiększanie sprzedaży wraz z towarzyszącymi jej usługami dodatkowymi, oczywiście przy stosunkowo najmniejszym zużyciu sił ludzkich i środków materialnych. Przed nauką zarysowują się w związku z tym określone, szczególnie pożądane w najbliższej przyszłości kierunki zainteresowań i badań. Celowe byłoby wypracowanie syntetycznego rachunku czystych efektów różnorodnych usług, które handel powinien świadczyć społeczeństwu. Rozważenia wymaga także obmyślenie prawidłowych dróg i sposobów skutecznego wywiązywania się aparatu handlowego i jego podstawowej funkcji równoważenia podaży z popytem. Należy ocze-

²⁷ Z. Abramowicz, *Zasady klasyfikacji i ewidencji kosztów handlu detalicznego*, Warszawa 1963; J. Altkorn, *Taryfikacja pracy w handlu*, Warszawa 1967, R. Głowacki, *System marż handlowych*, Warszawa 1966; O. Hauboldowa, *Wydajność pracy w handlu detalicznym*, Warszawa 1962; Z. Kossut, *Międzyzakładowa analiza działalności gospodarczej przedsiębiorstw handlowych*, Warszawa 1961.

²⁸ K. Chołaj, *Kontraktacja produktów rolnych*, Warszawa 1965; J. Dietl, *Rynek produktów rolnych*, Warszawa 1959; W. Kamiński, *Wahania sezonowe w gospodarce żywnościowej*, Warszawa 1965; W. Kamiński, *Problemy przestrzenne rynku rolnego i gospodarki żywnościowej*, Warszawa 1969; J. Łoś, *Metody badania spożycia artykułów żywnościowych*, Warszawa 1958; H. Olszewski, *Problemy równowagi bilansu zbożowego w Polsce*, Warszawa 1964; M. Pohorille, *Wstęp do teorii regulowania cen rolnych*, Warszawa 1960; E. Sackiewicz, *Organizacja i technika skupu i obrotu produktami rolnymi*, Łódź—Warszawa 1957; K. Sokołowski, *Ceny rolne*, Warszawa 1960; Z. Zakrzewski, *Polityka zbytu produktów rolnych*, Poznań 1959.

kiwać od nauki określenia zasad prawidłowej struktury organizacyjnej handlu, przy jednoczesnym ustaleniu uzasadnionych ekonomicznie, a także dzisiaj aktualnych procesów koncentracji i integracji. Pożądane byłyby również propozycje zasadniczych rozwiązań, będących w sferze aparatu obrotu towarowego wyrazem postępu technicznego i unowocześnienia. Na koniec, celowe byłoby podjęcie przez naukę polską opracowania, pod kątem widzenia potrzeb praktyki, jakiegoś zwartego systemu analiz, obejmujących ocenę wszystkich ważniejszych przejawów działalności przedsiębiorstwa handlowego. Jeśli ogólne wnioski, będące owocem refleksji poznawczej nad rzeczywistością gospodarczą, mają służyć praktyce, powinny być ukształtowane w ścisłym związku z konkretnymi warunkami działania handlu w danym miejscu i czasie, a także z myślą o najbliższej perspektywie stosunków rynkowych w Polsce.

ECONOMIC THEORY WITH REFERENCE TO INTERNAL TRADE PROBLEMS IN THE 25-YEARS' PERIOD OF PEOPLE'S POLAND

Summary

Economic theory concerning internal trade problems in Poland in the years 1945 - 1969 was influenced by the social and economic changes that were being accomplished in that time. Achievements of Polish Scientists in the field of trade mean a better knowledge of goods traffic processes, the use of improved research methods and advice and suggestions for economic policy and practice. The development of economic theory in the post-war period may be divided into three stages: the stage of economic rebuilding 1945 - 1949, the six-years' plan 1950 - 1955, the period of new assumptions in economic policy 1956 - 1969. The study of trade economics as a discipline helping the socialized trade by means of generalizations and estimates was developed in the period of the six-years' plan. Very favourable conditions for a development of trade studies were created after the year 1956. In economic policy main stress was laid on development of consumer goods production, on replacement — within the range of possibility of a management system based entirely on directives by a system based on economic incentives, on decentralization, on meeting maximum market demand, and on creation of a new atmosphere in the field of Polish science, favourable for a development of critical thought and profound analyses of exchangeable relations. Therefore the most important scientific achievements in the field of economy as regards market and trade problems were reached in the years 1956 - 1969.